
І.Ю. ПАРНИКОЗА, М.С. ШЕВЧЕНКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01033
Parnikoza@gmail.com

ЦЕНОПОПУЛЯЦІЇ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН НА СВЯТОШИНСЬКИХ СТАВАХ м. КИЄВА

К л ю ч о в і с л о в а: рідкісні види, ценопопуляції, Київ, Святошинські стави

I. YU. PARNIKOZA, M. S. SHEVCHENKO

Taras Shevchenko Kyiv National University

CENOPOPULATIONS OF RARE PLANT SPECIES OF THE SVYATOSHIN LAKES (KYIV)

During 2001—2005 state and dissemination of rare species cenopopulations of the Nivka river (Kyiv) deserted spawning ponds cascade have been studied. Two Orchids of the Ukrainian Red Data Book and a number of regionally rare plant species are described. Orchid populations are large and normal, and the flowering and fructification as well. In view of the landowner's («Nivka» research cooperative society) building prospects, the site should be protected promptly by establishing a reserve of regional significance on the territory.

K e y w o r d s: rare species, cenopopulations, Kyiv, Svyatoshin lakes

И. Ю. ПАРНИКОЗА, М. С. ШЕВЧЕНКО

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЦЕНОПОПУЛЯЦИИ РЕДКИХ ВИДОВ РАСТЕНИЙ НА СВЯТОШИНСКИХ ПРУДАХ г. КИЄВА

В течение 2001—2005 гг. изучались распространение и состояние ценопопуляций редких растений на заросших нерестовых прудах каскада р. Нивка в г. Киеве. Тут до сих пор произрастают две краснокнижные орхидеи и целый ряд регионально редких видов растений. Популяции орхидей крупные, нормальные, наблюдается нормальное цветение и плодоношение. В связи со строительными планами землепользователя исследовательского хозяйства «Нивка» участок требует срочной охраны путем создания здесь заказника местного значения.

К л ю ч е в ы е с л о в а: редкие виды, ценопопуляции, Киев, Святошинские пруды

На північно-західних околицях м. Києва уздовж р. Ірпінь проходить межа між Поліссям та Лісостепом, що обумовлює поєднання тут флористичних комплексів, характерних для обох природних зон (екотонна зона). Борові піски часів дніпровського зледеніння в урочищі Святошин прорізують невеличкі притоки Ірпеня: Мощун, Любка та Нивка, вздовж яких існували болотисті комплекси. Але якщо на Мощуні та Любці вони

© І.Ю. ПАРНИКОЗА, М.С. ШЕВЧЕНКО, 2006

збереглися (наприклад, Романівське болото [3]), то на Нивці їх більшу частину втрачено внаслідок влаштування тут каскаду ставків дослідного риборозплідного господарства. Ще за часів М.В. Шарлеманя Нивка (яка у своїй верхній течії звалася Борщагівкою) протікала тут невеликим струмком із живописною долиною та єдиним зарослим ставком на околицях с. Біличі (сучасний став № 14 на Нивці) [6]. Такою її можна побачити і на мапі 1871—1873 рр. У 90-х рр. ХХ ст. частина території риборозплідного господарства, зокрема система ставків-нерестовиків біля сучасного ставу № 16, була закинута, вони почали заростати природною рослинністю, яка навіть на перший погляд відзначається великою флористичною різноманітністю. У складі таких спонтанних угруповань — й цінні рідкісні види, що до цього часу напевне зберігалися на периферії заплави, яку не порушило будівництво ставів. Зважаючи на необхідність охорони залишків природної рослинності та рідкісних рослин урочища, наразі важливим є детальне вивчення просторового розміщення та стану ценопопуляцій раритетних видів, що збереглися. Загроза знищення цього цінного природного об'єкта з боку садового товариства «Нивка» вимагає публікації попередніх даних щодо вивчення стану ценопопуляцій рідкісних рослин комплексу зарослих нерестовиків.

Наразі на цій території виявлено ценопопуляції двох червонокнижних орхідей: *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soy та *Epipactis palustris* (L.) Crantz. [4].

Поширення та стан ценопопуляції *D. incarnata* вивчалися упродовж 2001-2005 рр. Цей колись звичайний для долини Ірпеня вид майже зник у зв'язку з її меліорацією. Втім він все ще існує у долині Нивки (Л.Г. Оляницька описує знахідку цього виду біля ставу № 14 на Нивці [1]). Ми фіксуємо існування ценопопуляції біля ставу № 16 з 2000 р. Вона займає значну ділянку вологих лук уздовж русла Нивки від дамби ставу № 15 до північно-східного берега ставу № 16, зокрема у зарослих ставках.

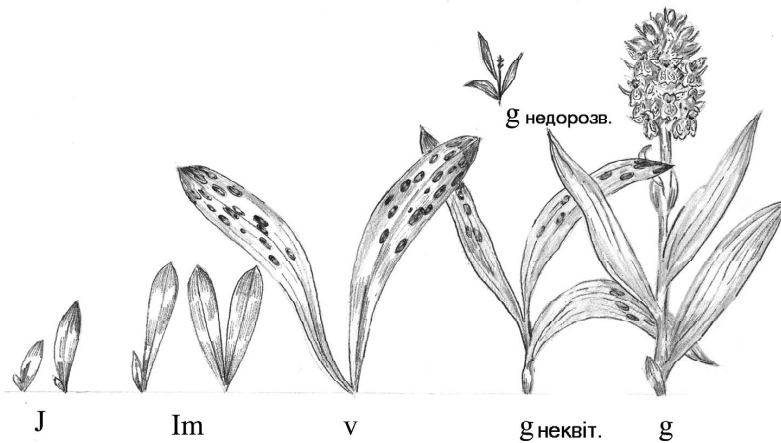
Для регулярного вивчення обрано типову ділянку на одному з нерестовиків — фрагмент болотистого осоково-злакового ценозу. Проективне покриття — 100%: *Festuca pratensis* Huds. (2)*, *Equisetum fluviatile* L. (2), *E. arvense* L. (1), *Ranunculus acris* L. (1), *R. repens* L. (1), *Dactylorhiza incarnata* (1), *Coronaria flos-cuculi* (L.) A.Br. (1), *Juncus effusus* L. (2), *Lysimachia vulgaris* L. (2), *Galium palustre* L. (1), *Comarum palustre* L. (1), *Myosotis palustris* (L.) L. (1), *Eleocharis palustris* (L.) Roem. et Schult. (1), *Alisma plantago-aquatica* L. (+), *Salix cinerea* L. — підпіст (+), *Potentilla anserina* L. (+), *Veronica chamaedrys* L. (1), *Cerastium holosteoides* Fries. (+), *Geum rivale* L. (+), *Carex acuta* L. (4), *C. pseudocyperus* L. (3), *C. hirta* L. (3), *Scirpus lacustris* L. (+), *Mentha longifolia* (L.) Huds. (1), *Holcus lanatus* L. (1), *Lycopus exaltatus* L. fil. (+), *Juncus articulatus* L. (1), *Bidens tripartita* L. (+), *Caltha palustris* L. (+), *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. (+). Ярус мохів — зімкнутість 40%: *Climacium dendroides* (Hedw.) Web. et Mohr (2), *Marchantia polymorpha* L. (2), *Mnium* sp. (+), *Brachytecium* sp. (+).

У 2001, 2003 та 2005 рр. на вказаній ділянці вивчали віковий спектр популяції *D. incarnata* (табл. 1). Схему вікових стадій наведено на рисунку.

* Тут □ дал □ участь виду в угрупованні подано за шкалою Браун-Бланке: < 1 % — +, 1—5 % — 1 бал, 6—15 % — 2, 16—25 % — 3, 26—49 % — 4, > 50 % — 5 бал □ в.

Таблиця 1. Динаміка вікового спектру фрагмента ценопопуляції *Dactylorhiza incarnate* (L.) Soy Святошинських ставів

Стадія онтогенезу	Рік досліджень		
	2001	2003	2005
Ювеніли (<i>j</i>), %	14	4	—
Іматури (<i>im</i>), %	23	20	4
Віргініли (<i>v</i>), %	24	29	32
Квітуючі генеративи (<i>g</i>), %	26	30	28
Генеративи, що зробили перерву у квітуванні ($g_{\text{некв.}}$), %	13	17	36

Вікові стадії *Dactylorhiza incarnate* (L.) Soy

Таким чином, ценопопуляція має усі основні стадії за винятком сенільної. Спостерігається прогресуюче збільшення частки генеративних особин, що зробили перерву у квітуванні (в табл. 1 — $g_{\text{некв.}}$). В цього виду вони представлені три-, значно рідше — дволистковими формами, подібними до V-екземплярів. Зважаючи на те, що частина з них рано починає засихати, а інколи має недорозвинені квітконоси, ця група особин нагадує сенільну стадію. Втім, у цьому, напевне, маємо прояв поліваріантності онтогенезу, що полягає у переході рослин різних вікових станів до квазісенільного стану у відповідь на дію несприятливих зовнішніх чинників. Цікаво, що в даному місцезростанні екземпляри виду лише іноді мали фіолетові плями на листках.

G-екземпляри мають такі показники (наводиться середнє значення \pm стандартна помилка/дисперсія): висота рослини — $26,8 \pm 2,7/111$ см, кількість квіток у суцвітті — $18,8 \pm 1,9/57,3$. Ширина середнього листка — $1,9 \pm 0,1/0,1$ см.

Ценопопуляція *Epipactis palustris* у кількох сусідніх нерестовиках формує окремі локуси та поодинокі кореневищні клони. Наведемо описи двох фрагментів ценопопуляції:

1. У деревостані *Populus tremula* L., *Betula pendula* Roth. Зімкнутість 0,1. У чагарниковому ярусі *Salix aurita* L., *S. caprea* L., *P. tremula*, *Pinus sylvestris* L. Зімкнутість 0,4. Проективне покриття 70%: *Phragmites*

australis (Cav.) Trin. ex Steud. (2), *Pyrola rotundifolia* L. (1), *Equisetum variegatum* Schleich. ex Web. et Morh. (+), *E. arvense* (1), *Ranunculus pseudobulbosus* Schur. (+), *Lysimachia vulgaris* (1), *Epipactis palustris* (1), *Juncus compressus* Jacq. (2), *Koeleria cristata* (L.) Pers. (1), *Holcus lanatus* (2), *Carex acuta* (1), *Plantago lanceolata* L. (+), *Quercus robur* L. — підріст (+), *Betula pendula* — підріст (+), *Pinus sylvestris* — підріст (+), *Salix triandra* L. — підріст (1), *Vicia cracca* L. (+). Ярус мохів — зімкнутість 30%: *Climacium dendroides* (2), *Hylocomium* sp. (+), *Brachytecium* sp. (+).

2. У деревостані *Populus tremula*, *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *Pinus sylvestris*, *Salix caprea*. Зімкнутість 0,4. Чагарниковий ярус: *Salix cinerea*, *Sorbus aucuparia* L. Зімкнутість 0,2. Проективне покриття 90%: *Solidago canadensis* (+), *Pyrola rotundifolia* (1), *Carex hirta* (2), *Eupatorium cannabinum* L. (1), *Ranunculus polyanthemos* L. (+), *R. repens* (+), *Lysimachia vulgaris* (1), *Epipactis palustris* (1), *Juncus conglomeratus* L. (+), *Fragaria vesca* L. (1), *Holcus lanatus* (2), *Artemisia vulgaris* L. (1), *Padus avium* Mill. — підріст (1), *Sorbus aucuparia* — підріст (1), *Frangula alnus* Mill. — підріст (1), *Quercus robur* — підріст (+), *Rubus nessensis* W. Hall. (+), *Parnassia palustris* L. (+), *Lycopus europaeus* L. (+), *Cirsium arvense* (L.) Scop. (1), *Carex* sp. (2). Ярус мохів — зімкнутість 30%: *Climacium dendroides* (2), *Hylocomium* sp. (+), *Brachytecium* sp. (+).

Для з'ясування загального стану ценопопуляції в 2005 р. вивчали співвідношення кореневищних пагонів квітучого та неквітучого станів. В обох локусах воно становило в середньому 1:3 на клон, відповідно. Окрім клонів генеративного віку є віргінільні особини. У рік дослідження *Epipactis palustris* нормально квітнув та плодоносив. Деякі показники потужності у локусах наведено в табл. 2.

Досліджена ценопопуляція становить велику цінність як джерело насіння для реінтродукції виду в інші подібні біотопи та розселення *in situ*.

Умови спущених нерестовиків, де на шарі алювіального піску сформувалися вологі торф'янисті ґрунти, виявилися напрочуд сприятливими для поширення тут цілої групи інших рідкісних та зникаючих в околицях Києва рослин. Зокрема, тут виявлено *Equisetum variegatum*, що вважається зниклим у м. Києві [5], а також *Ophioglossum vulgatum* L., що охороняється згідно з рішенням Київради за № 219/940 від 29.06.2000 р. Не менш рідкісними на території столиці є наявні тут *Parnassia palustris*, *Comarum palustre*, *Naumburgia thyrsoiflora* (L.) Reichenb., *Pyrola rotundifolia*, *P. minor* L. та *Thelypteris palustris* Schott., які, на нашу думку, терміново мають бути включені до переліку рослин, що охороняються на території м. Києва.

Ценопопуляція *Ophioglossum vulgatum* в урочищі представлена окремими кореневищними клонами, що зростають на краю одного з нересто-

Таблиця 2. Показники потужності ценопопуляції *Epipactis palustris* (L.) Crantz. Святошинських ставів (наводиться середнє значення ± стандартна помилка/дисперсія)

Висота квітконосів, см	Довжина найбільшого листка, см	Ширина найбільшого листка, см	Кількість квіток/плодів
79,7±2,7/13,6	14,9±0,4/4,1	4,3±0,2/1,4	5,6±0,7/14,3

виків під шатром підросту дерев: *Salix alba* L., *Betula pendula*, зімкнутість 0,6. У чагарниковому ярусі: *P. tremula*, *S. caprea*, *B. pendula*. Зімкнутість 0,1. Проективне покриття 80%: *Eupatorium cannabinum* (2), *Parnassia palustris* (3), *Poa pratensis* L. (2), *Carex hirta* (+), *Rumex acetosa* L. (1), *Coronaria flos-cuculi* (+), *Trifolium arvense* L. (+), *Achillea submillefolium* Klok. et Kryzka (+), *Potentilla anserina* (+), *Ranunculus repens* (+), *Lysimachia vulgaris* (1), *Ophioglossum vulgatum* (1), *Scirpus sylvaticus* L. (1).

Тут закладено ділянку площею 2,25 м², де налічувалося 10 спороносних та 24 вегетативні кореневищні пагони.

Спороносні пагони *Ophioglossum vulgatum* мають такі показники: висота спорофіла від поверхні ґрунту — 14,7±1,6/27,3 см, довжина трофофіла від точки галушення — 4,8±0,3/0,9 см, ширина трофофіла — 2,6±0,3/0,96 см.

Наявність на території покинутих нерестовиків багатьох рідкісних видів свідчить про унікальність місцевого гідрорежиму для поновлення рідкісних рослин, зокрема спорових та орхідних. За цими показниками вказана ділянка є дуже подібною до піщаної дамби біля Зміїних островів Канівського природного заповідника, де в умовах підтоплення сформувалися ценопопуляції не лише *Dactylorhiza incarnata* та *Epipactis palustris*, а й інших надзвичайно рідкісних рослин — *Botrychium matricariifolium* A. Br. ex Koch та *Liparis loeselii* (L.) Rich. [2, 7]. Враховуючи це, вважаємо територію нерестовиків на Святошинських ставах дуже перспективною для спроб реінтродукції болотних орхідей та спорових рослин, що колись зростали в басейні р. Ірпінь, але наразі зникли через зміни гідрорежиму.

Зважаючи на велику наукову цінність описаного флористичного комплексу, підготовлене обґрунтування створення на території Святошинських ставів заказника місцевого значення, що має поєднати ведення рибного господарства зі збереженням цінних прибережно-водних та болотних комплексів. Останні мають велике значення не лише для збереження популяцій цілого ряду рідкісних рослин, а й для існування численних тварин. Проте керівництво дослідного рибгоспу «Нивка» цю пропозицію не підтримало, натомість розпочалася забудова прибережної зони ставу № 16 садовим товариством цього підприємства.

1. Оляницька Л. Г., Багацька Т. С. Сучасні фітокомплекси і групування рослин водойм м. Києва // Еколог. стан водойм м. Києва. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — С. 49—55.
2. Парнікоза І. Ю. Знахідка *Botrychium matricariifolium* A. Br. ex Koch (Ophioglossaceae) в середньому Подніпров'ї // Укр. ботан. журн. — 2002. — 59, № 6. — С. 728—729.
3. Природно-заповідний фонд м. Києва: Довідник. — К.: Аванпост-прім, 2001. — 64 с.
4. Червона книга України. Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 670 с.
5. Чопик В. І., Бортняк М. М., Войтюк Ю. О. та ін. Конспект флори Середнього Придніпров'я. Судинні рослини. — К.: Фітосоціоцентр, 1998. — С. 6.
6. Шарлемань Н. В. Краткий путеводитель по Киеву и его окрестностям. — Киев: Изд. Киевск. орнитол. о-ва им. К.Ф. Кеслера, 1916. — 47 с.
7. Шевчик В. Л., Бакаліна Л. В. Унікальне місцезростання рідкісних видів рослин на Зміїних островах (Канівський природний заповідник, Україна) // Заповідна справа в Україні — 1997. — 3, вип. 1. — С. 20—22.

